

<https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.03.028>

УДК 347.19

Алла ЗЕЛІСКО, д-р юрид. наук, проф., провідний науковий співробітник

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, Київ, Україна

 orcid.org/0000-0002-1899-407X

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК ЕФЕКТИВНОЇ ФОРМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНИХ КРИЗОВИХ УМОВАХ

Ключові слова: фермерське господарство, правовий режим майна, корпоративні правовідносини, підприємницьке товариство, статутний капітал, корпоративні права.

У статті сфокусовано увагу на правових аспектах діяльності фермерських господарств, пов'язаних із питанням їх майнової відокремленості. Підкреслена підприємницька правова природа фермерських господарств, майнова основа їх діяльності як запорука її ефективності. Констатовано, що чинні норми спеціального законодавчого акта не передбачають жодних відмінних положень, пов'язаних із діяльністю фермерських господарств — юридичних осіб та фермерських господарств, створених фізичною особою — підприємцем. Доведено, що в основі цих відмінностей знаходиться критерій майнової відокремленості господарства та його засновника чи то членів.

Постановка проблеми. Правові форми здійснення сільського господарства є традиційно в полі зору уваги науковців і практиків, позаяк саме на території України концентрується значна питома вага чорноземів. Цей фактор визначає належність сфери сільського господарювання до пріоритетних напрямів державної політики. Актуалізацію правових досліджень зазначеної тематики здійснено 2020 р. із підписанням Угоди між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні», ціллю якої є покращення та прозоре управління сільськогосподарськими ресурсами, зокрема землею, що забезпечує належне середовище для сталого розвитку сільських територій, орієнтованих на малі та середні фермерські господарства і малі та середні підприємства, які добре інтегровані в консолідовані ланцюги створення цінності [1]. Відповідно, фермерські господарства опинились у перманентному стані максимальної затребуваності як в науці, так і в практиці. І такий стан має лише тенденції до подальшої актуалізації, адже фермерські господарства є ефективною формою підприємництва у сільській міс-

Цитування: Зеліско А. Правовий режим майна фермерських господарств як ефективною форми сільськогосподарської діяльності у сучасних кризових умовах. *Економіка та право*. 2024. № 3. С. 28—39. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.03.028>

цевості, тим паче, у тих кризових соціальних і економічних умовах, у яких перебуває наша держава через повномасштабну російсько-українську війну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У правовій площині діяльність фермерських господарств досліджували такі науковці у сфері аграрного права: В.І. Семчик, О.О. Погрібний, Т.П. Проценко, Н.І. Титова, М.С. Долинська та ін. У контексті інституту юридичних осіб окремі питання щодо регулювання фермерських господарств розглядали у своїх працях також відомі вчені-цивілісти: В.В. Луць, І.М. Кучеренко, І.В. Спасибо-Фатеева, О.М. Вінник та ін.

Однак перманентні процеси трансформації правового регулювання фермерських господарств детермінують наявність суперечностей у нормах законодавства. Ці суперечності стосуються питань фермерського господарства зі статусом юридичної особи у площині майнової його відокремленості і, як наслідок, реалізації його учасниками своїх прав, що мають корпоративну природу. Також виникає потреба коректного відображення у нормах законодавства конструкції фермерського господарства, створеного фізичною особою — підприємцем (далі **ФОП**) у площині формування майнових правових відносин між засновником господарства та його членами.

Метою дослідження є комплексний аналіз положень відповідних нормативно-правових актів для окреслення недоліків у правовому регулюванні фермерських господарств та формування пропозицій щодо підвищення ефективності їхньої діяльності.

Історія реформування правових підходів до регулювання власності фермерських господарств. Соціалістична передісторія розвитку системи юридичних осіб в Україні визначила відсутність доктринальних та законодавчих напрацювань і підходів щодо юридичних осіб як самостійних суб'єктів права зі притаманною їм майновою відокремленістю. Найбільш рельєфно такий фактор вплинув на правове регулювання фермерських господарств, статус яких постійно зазнавав змін. Закон України від 20.12.1991 № 2009-ХІІ «Про селянське (фермерське) господарство» визначав його як форму підприємництва громадян України без вказівки на статус юридичної особи, і прослідкувати у його нормах чітку позицію законодавця щодо майна фермерського господарства

було складно [2]. 2003 року Закон України від 19.06.2003 № 973-IV «Про фермерські господарства» чітко закріпив за останніми статус юридичної особи. Проте на цьому послідовність щодо правового режиму майна фермерського господарства як юридичної особи вичерпалась. Аналіз норм Закону не дає змоги прослідкувати єдину послідовну лінію щодо правового режиму майна фермерського господарства. По-перше, законодавець визначав таке господарство як об'єкт права — цілісний майновий комплекс — і як суб'єкт права одночасно; у нормах Закону зазначалось, що майном фермерського господарства є складений капітал, ототожнюючи тим самим ці поняття; Закон, декларуючи у ст. 20 можливість належності фермерському господарству будь-якого майна, зокрема земельних ділянок, не врегульовував у нормах практичної такої можливості; законодавчо не розмежовувались землі фермерського господарства та його членів, так як у ст. 12 Закону зазначалось, що землі його можуть складатися із земель, які належать на праві приватної власності членам фермерського господарства [3, с. 144]. Отже, правовий режим майна фермерського господарства, враховуючи його статус юридичної особи, був урегульований некоректно.

2016 року статус фермерських господарств зазнав чергового оновлення, оскільки запроваджено таке поняття, як сімейне фермерське господарство зі статусом юридичної особи, а також фермерське господарство, створене **ФОП**. Водночас аналіз чинної редакції зазначеного вище нормативного акта свідчить про те, що традиційна проблема із правовим режимом майна фермерських господарств зберігається. Наявність двох конструкцій фермерських господарств: юридичної особи і **ФОП** визначає потребу диференціації правового режиму їх майна. Адже юридична особа вимагає відокремлення майна від засновників, а конструкція **ФОП** — ні.

Канони цивілістики щодо розмежування відповідальності між юридичною особою та її учасниками (засновниками), а також відокремленість їх майна не отримали належного відображення у чинній редакції Закону «Про фермерське господарство», попри те, що вони є конститутивними відмінностями між функціонуванням цього господарства у формі юридичної особи чи то **ФОП**. Розділ 4 «Землі

фермерських господарств», розділ 5 «Майно фермерського господарства» не передбачають жодних відмінних положень, пов'язаних із діяльністю фермерських господарств — юридичних осіб і фермерських господарств, створених ФОП. Тому нововведення 2016 р. не лише не позбавили фермерських господарств наявних неузгодженостей правового статусу, а ґрунтовно їх поглибили. Варто погодитись із І.В. Спасибо-Фатеевою, яка зазначає, що «становлення українського законодавства, що регулювало юридичні особи, було суперечливим і таким залишається понині. Співність правового регулювання юридичних осіб й їх діяльності, зокрема вчинення ними правочинів та їх дійсності, що в свою чергу, негативно відбивається на цивільному обороті» [4, с. 94].

Фермерське господарство як суб'єкт права власності. Правовий режим майна фермерського господарства детермінований правовим статусом останнього, що наголошувалося вище. І дійсно, відсутність майнової відокремленості визначає залежність юридичної особи від волевиявлення учасників щодо повернення вкладених часток, а стосовно останніх, то збільшує ризики їх втрати в разі неефективної діяльності юридичної особи [5, с. 66].

Належність законодавчого визначення фермерського господарства як суб'єкта права власності ускладнена неоднозначністю трактування його нормами спеціального Закону «Про фермерське господарство». Адже положення останнього, надаючи можливість створення фермерського господарства у формі юридичної особи чи ФОП, паралельно визначають те ж фермерське господарство як об'єкт майнових прав. Зокрема, ст. 22 Закону визначає його як об'єкт майнових прав — цілісний майновий комплекс, що охоплює майно, передане до складеного капіталу, не розподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання. За рішенням членів фермерського господарства, відповідно до закону, останнє як цілісний майновий комплекс може бути відчужене на підставі цивільно-правових договорів. Наведене дає можливість стверджувати, що фермерське господарство розглядається законодавцем одночасно як суб'єкт та об'єкт права. Цілковито очевидно, що така «подвійність» не може сприяти ефективному регулюванню його діяльності. Попри суттєву трансформацію чинної редакції Закону наведені положення не за-

знали змін. Очевидно, ідеться про цілісний майновий комплекс, який належить на праві власності чи іншому правовому титулі фермерському господарству як юридичній особі чи такому, яке створене ФОП.

Належність визначення фермерського господарства саме як суб'єкта права власності є передумовою твердження про дотримання принципу його майнової відокремленості. Саме остання ознака є тією, яка знаходиться в основі деліктоздатності фермерського господарства — здатності нести майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями. Важливість даного фактора не можна заперечувати, бо фермерське господарство — це конструкція для ведення підприємницької діяльності. Частина 1 ст. 21 Закону встановлює, що таке господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю фермерського господарства. Враховуючи відмінність статусу фермерського господарства як суб'єкта права власності у значенні юридичної особи чи такого, яке створене ФОП, доречною видається потреба зазначення у тій же ст. 21 Закону положень про розмежування відповідальності членів (засновників) та фермерського господарства зі статусом юридичної особи. Водночас відповідальність фермерського господарства зі статусом такого, яке створене ФОП, має інший характер, враховуючи те, що ч. 1 ст. 52 ЦК України передбачає відповідальність ФОП за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. Взагалі, якщо виходити із можливості створення фермерського господарства із двома статусами, то Закон України «Про фермерське господарство» потребує не фрагментарних його змін, яке це зроблено станом на сьогодні, а цілісного реформатування усіх норм з приводу розмежування правового режиму майна цих двох видів фермерських господарств.

Корпоративна природа власності фермерського господарства зі статусом юридичної особи. Якщо ще десять років тому доктрина і практика корпоративними визнавали винятково господарські товариства та виробничі кооперативи, то зараз визнаним є факт корпоративності устрою фермерських господарств. Зазначені положення обґрунтовуються у працях як учених-цивілістів, так і учених-господарників

[6, с. 196; 7, с. 205]. Підтвердженням корпоративності устрою фермерського господарства є створення його шляхом об'єднання осіб та/або майна з метою отримання прибутку. Вказані ознаки засвідчують належність їм ознак, іманентно характерних для товариств. Згідно із ч. 2 ст. 82 ЦК України товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві [8, с. 92]. Про генетичну спорідненість із конструкцією «товариство» свідчить цілий комплекс критеріїв правового характеру: створення на основі волевиявлення засновників шляхом об'єднання їхнього майна; наявність відносин участі у фермерському господарстві; діяльність на основі установчих документів.

Констатована у доктрині корпоративність устрою досліджуваних господарств із статутом юридичної особи передбачає застосування щодо них конститутивних положень корпоративістики стосовно майнової відокремленості юридичної особи та її учасників (членів). Окрім того, ідеться про характерний для корпоративних юридичних осіб порядок формування їхнього початкового майна за рахунок об'єднання вкладів засновників (членів) у складений капітал. Такий механізм вдало іменовано у доктрині І.В. Спасибо-Фатєєвою як своєрідний «об'єктообмін», внаслідок якого засновники вносять вклади до складеного капіталу юридичної особи, втрачають право власності на них, а взамін отримують комплекс майнових та немайнових прав, названих корпоративними [9, с. 244]. І саме майнова компонента, як вважає В.А. Васильєва, є первинною, адже визначає особливості немайнових прав учасників. Саме для задоволення майнового інтересу вони створюють юридичну особу [10, с. 138].

Вказані положення стосовно формування майна корпоративних юридичних осіб сприймаються у доктрині та практиці аксіоматично і не потребують жодної додаткової аргументації.

Складений капітал фермерського господарства — юридичної особи. Ознака майнової відокремленості фермерського господарства як підприємницької юридичної особи приватного права визначає потребу звернутися до пріоритетного у цьому сенсі аспекту її функціонування — правового режиму майна такого господарства. У доктрині небезпідставно підкреслюють, що відокремлене майно юридич-

ної особи є головним і невід'ємним атрибутом її існування. На важливості відокремленості майна юридичної особи наголошує І.В. Спасибо-Фатєєва, яка зазначає, що у ЦК України не вказується як критерій поділу юридичних осіб на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права їх право на майно. І це не випадково, оскільки ЦК України виходить із того, що всі юридичні особи є власниками [11, с. 215].

Стосовно формування майна фермерського господарства, як вказано вище, для визначення його механізму потрібно виходити із корпоративності устрою такої юридичної особи. Відповідно, її майно формується під час створення внаслідок об'єднання майнових внесків засновників (членів фермерського господарства). Згідно із ст. 19 Закону до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права, грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу.

Тлумачення змісту ст. 19 у поєднанні зі ст. 20 цього ж Закону визначає, що майно фермерського господарства належить йому на праві власності, дозволяє стверджувати про наявну у нормативному акті концепцію формування правового зв'язку між фермерським господарством — юридичною особою та її засновниками (членами), яка цілком відповідає доктрині сучасної корпоративістики. За такою концепцією, внесення засновником до фермерського господарства майнового вкладу спричиняє передачу останнього до майна господарства, яке, маючи статус юридичної особи, є самостійним суб'єктом права власності і самостійним суб'єктом правовідносин. Члени фермерського господарства внаслідок цього отримують сукупність майнових та немайнових прав, які іменуються корпоративними.

Водночас аналізування ст. 19 Закону наводить на думку про некоректне вживання конститутивних для корпоративних юридичних осіб термінів: складений капітал і майно фер-

мерського господарства. Адже, якщо виходити із текстуального трактування уже згаданої ст. 19 Закону, за якою «до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити...», виходить, що законодавець ототожнює поняття «майно фермерського господарства» і «складений капітал». З цього приводу В.М. Єрмоленко зазначає, що таке поняття складеного капіталу, застосовуване до позначення майна фермерського господарства, «виходить за традиційні межі, набуваючи оригінальності, але одночасно втрачаючи риси, іманентно властиві цьому поняттю» [12, с. 92]. Підтримуючи науковця, потрібно акцентувати увагу не стільки на оригінальності, скільки на абсолютному викривленні класичних для корпоративних юридичних осіб, якими є фермерські господарства, конструкцій. Загальновідомим є у корпоративістиці той факт, що складений капітал, який формується під час створення юридичної особи, є лише джерелом формування майна юридичної особи і ним не вичерпується.

У доктрині цивілістики природа такого роду капіталу у площині корпоративних юридичних осіб розкривається через ознаки: початково статутний капітал формується засновниками юридичної особи; розмір статутного капіталу обов'язково фіксується в установчих документах; розмір внесків до статутного капіталу визначає обсяг належних учаснику корпоративних прав; статутний капітал може бути змінений лише за рішенням вищого органу юридичної особи; статутний капітал є одним із джерел утворення майна юридичної особи [13, с. 14]. Попри те, що більшість із вказаних ознак не відображені в Законі «Про фермерське господарство» щодо складеного капіталу, первинна ідея створення фермерського господарства у формі юридичної особи із, фактично, корпоративністю устрою, запроваджена тим же ж Законом, свідчить про їх іманентну характерність для капіталу фермерського господарства із статусом юридичної особи. Отже, формулювання ст. 19 Закону потребує внесення змін до її чинної редакції шляхом встановлення положення про те, що складений капітал фермерського господарства є джерелом формування майна фермерського господарства і сукупністю внесків засновників до майна цього господарства. Інші ж складові майна, визначені у ст. 19 Закону, набуваються

фермерським господарством під час його подальшої діяльності. Якщо коректно моделювати положення Закону щодо майна фермерського господарства, то цілком доречним буде скористатися подібною конструкцією ст. 115 ЦК України стосовно майна господарських товариств, яка відповідає конститутивним положенням інституту юридичних осіб. Відповідно, ст. 19 Закону «Про фермерське господарство» може мати такий вигляд: «Фермерське господарство зі статусом юридичної особи є власником: майна, переданого йому засновниками (членами) господарства як вкладу до складеного капіталу товариства; продукція, вироблена господарством у результаті господарської діяльності; одержані доходи; інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом. Вкладами засновників (членів) фермерського господарства до його майна можуть бути: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права, грошові кошти тощо».

Належне правове урегулювання конструкції статутного капіталу фермерських господарств є основою для можливості коректного здійснення їх членами своїх корпоративних прав. Саме із такої позиції виходить судова практика. Наприклад, у рішенні від 20.07.2023 по справі № 293/261/23 Черняхівського районного суду Житомирської області вказується, що «успадкування фермерського господарства, як цілісного майнового комплексу (у т. ч. і права постійного користування земельною ділянкою), або його частини, полягає у спадкуванні корпоративних прав засновника та/або учасника, зокрема права на частку у сформованому статутному (складеному) капіталі. Аналогічний правовий висновок міститься у п.п. 57—63 постанови від 23 червня 2020 року Великої палати Верховного Суду у справі № 179/1043/16-ц. Із наведеного вбачається, що корпоративні права члена фермерського господарства є оборотоздатними у випадку їх оформлення як внеску до статутного капіталу» [14].

Окрім того, викликає питання вживана щодо такого капіталу термінологія — «складений». Очевидно, що такого роду капітал має природу, тотожну сутності статутного капіталу господарського товариства. Враховуючи те, що

фермерські господарства є підприємницькими юридичними особами, які діють на основі такого установчого документа як статут, не вбачається якихось обґрунтованих підстав для відмови вживання усталеного терміна і для фермерських господарств — статутний капітал. І дійсно, у доктрині застосування терміна «складений капітал» сприймається достатньо критично. І в основі такої критики знаходяться однозначно обґрунтовані аргументи. Найпоширенішим є твердження, що даний термін застосовується до господарських товариств, у яких немає статуту як установчого документа — повних і командитних товариств. Окрім того, підкреслюється невдалість такого терміна, позаяк в його основі лежить критерій об'єднання внесків, у той час як юридична особа може бути створена і однією особою. Під час розробки терміна «статутний (складений) капітал», наголошують у літературі, мали місце логічні помилки: терміни «статутний капітал» і «складений капітал» використовуються як нерівнозначні, хоч і означають однорядкові явища [15, с. 498].

Абсолютно підтримуючи наведену дискусійність застосування термінології щодо капіталу фермерського господарства, вважаємо, що складений капітал за своєю правовою суттю є статутним капіталом господарства. Адже в плані фермерського господарства це є первинний капітал, який формуватиметься для створення юридичної особи і не обов'язково буде характеризуватись ознакою складеності, адже у Законі передбачена можливість створення фермерського господарства одним засновником — фізичною особою. До того ж єдиним установчим документом фермерського господарства є статут, а тому наводити на користь збереження терміна «складений капітал» у сфері регулювання фермерських господарств аргументи, застосовувані для повних і командитних товариств, пов'язані із відсутністю у них статуту як установчого документа, уже не випадає. Видається, що термінологія «складений капітал» є атавістичним проявом специфіки розвитку фермерських господарств в Україні до 2003 р., адже законодавець на той час не виходив взагалі із майнової відокремленості фермерських господарств від майна його членів, і статусу юридичної особи таке господарство не мало.

Варто зазначити, що, окрім складеного капіталу, чинний Закон України «Про фермер-

ське господарство» не передбачає положень про можливість створення якихось інших фондів і капіталів у межах фермерського господарства. Такий підхід є позитивним у силу відсутності зарегульованості щодо різних фондів у законодавчому акті і, якщо конкретне фермерське господарство буде відчувати потребу створення якихось додаткових капіталів (на кшталт страхового капіталу через неврожай чи стихійне лихо), то такі положення члени фермерського господарства можуть урегулювати в статуті господарства, позаяк спеціальний Закон якихось імперативних заборон у цьому плані не містить.

Склад майна фермерського господарства зі статусом юридичної особи. Відповідно до ст. 19 Закону до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством у результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (зокрема на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу.

Слід зазначити, що серед об'єктів, які можуть належати фермерському господарству, у ст. 19 не вказано земельних ділянок, а лише право користування ними. Ст. 20 того ж Закону містить норму, згідно з якою у власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, зокрема земельні ділянки. Водночас ст. 12 Закону містить положення, згідно з якими землі фермерського господарства можуть складатися із: а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі; б) земельних ділянок, що належать громадянам — членам фермерського господарства на праві приватної власності; в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Як бачимо, ст. 12 передбачає можливість належності земельної ділянки на праві власності фермерському господарству, тоді як ст. 19 не установлює можливості включення такого об'єкта до його складеного капіталу.

Розглядаючи ж питання, пов'язані із правовим режимом майна фермерського господарства, потрібно насамперед відзначити обов'язковість наявності у власності чи у користування такого господарства земельної ділянки. Безапеляційною є теза В. Уркевича, що без використання земель (і передусім земель сільськогосподарського призначення) фермерські господарства просто неспроможні виробляти сільськогосподарську продукцію, дієво здійснювати аграрне господарювання [16, с. 160].

Положення Закону не дають змоги однозначно з'ясувати, чи є земельні ділянки внеском до складеного капіталу і які правові підстави у фермерського господарства для користування земельними ділянками, що належать на праві приватної власності його членам. Судовою практикою станом на сьогодні напрацьовано правові підходи до тлумачення норм Закону про включення до земель фермерського господарства земельних ділянок, належних на праві власності громадянам, які є його членами. Зокрема, у постанові Великої палати Верховного Суду від 18.02.2020 № 918/335/17 зазначається позиція, згідно з якою «земельні ділянки, що належать громадянам — членам фермерського господарства на праві приватної власності, перебувають у володінні та користуванні фермерського господарства та входять до складу його земель. Фермерське господарство є належним землекористувачем та набуває права власності на врожай (посіви і насадження сільськогосподарських культур, вироблену сільськогосподарську продукцію), що вирощений на таких земельних ділянках» [17]. Отже, судова практика виходить із того, що в даному випадку фермерське господарство є титульним володільцем та користувачем земельної ділянки, а власником залишається громадянин — член фермерського господарства. А оскільки фермерське господарство є належним землекористувачем, то і весь урожай, отриманий у результаті користування земельною ділянкою, належить саме йому, а не його членам на праві власності. Згідно із аналізом справи, яку розглядала Велика палата Верховного Суду, правовою підставою для наявності у фермерського господарства означених речових прав на земельну ділянку є відповідні положення статуту.

Утім, варто зазначити, що такі позиції Верховного Суду охоплюють лише ситуацію щодо

передачі фермерському господарству його членами окремих речових прав на земельну ділянку, а не права власності на неї. Щодо останнього аспекту однозначної судової практики не напрацьовано.

Окрім того, установлення у позиціях Верховного Суду статусу фермерського господарства як належного користувача земельної ділянки, яка належить на праві власності громадянину — члену господарства, і права власності фермерського господарства на все, що отримується в силу такого землекористування, не вирішує проблеми порядку передання таких майнових прав чи самої земельної ділянки як вкладу члена до фермерського господарства. Адже виникає питання: яким чином визначити частку члена фермерського господарства в складеному капіталі і, відповідно, обсяг майнових прав? Поодинокі судові рішення з цього приводу мали місце ще до практики напрацьовання правових позицій Верховного Суду. Наприклад, господарський суд Миколаївської області, розглядаючи справу про визначення часток членів фермерського господарства у складеному капіталі та враховуючи наявність лише документів, що підтверджують право власності членів фермерського господарства на земельні ділянки, дійшов висновку про відсутність підстав передання їх до складеного капіталу, відповідно про неможливість визначення часток членів фермерського господарства у такому капіталі [18]. А останнє питання, враховуючи наявність у членів фермерського господарства корпоративних прав, які об'єктивуються у формі частки у складеному капіталі, має неабияку вагу.

Тож коректність норм ст. 12 Закону України «Про фермерське господарство» щодо включення до земель фермерських господарств земельних ділянок, що належать громадянам — членам господарств на праві приватної власності, продовжує викликати питання. Така норма де-факто суперечить статусу фермерського господарства як юридичної особи. Очевидно, йдеться про можливість передання членами фермерського господарства до складеного капіталу права користування земельною ділянкою, про що має бути зазначено у статуті. Унаслідок закріплення у статуті вказаних положень земельна ділянка залишається у власності членів фермерського господарства [19, с. 324].

Якщо ж земельна ділянка належить на праві приватної власності громадянину — члену фермерського господарства, а в статуті не передбачено передання права користування земельною ділянкою до складеного капіталу, то, відповідно, немає правових підстав відносити таку земельну ділянку до земель фермерського господарства, яке як юридична особа здійснює свою діяльність на основі відокремленого майна — складеного капіталу.

Отже, на сьогодні у Законі продовжує зберігатись відсутність чіткої регламентації того, які земельні ділянки належать фермерському господарству як юридичній особі. Проте це питання має, безумовно, важливе значення, враховуючи норму ч. 2 ст. 21 Закону, відповідно до якої звернення стягнення на земельні ділянки, надані у власність для ведення фермерського господарства, допускається у випадках, коли у господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернено стягнення. У випадку, якщо до земель фермерського господарства включати земельні ділянки, що належать на праві приватної власності членам такого господарства, то виникає можливість звернення на них стягнення за зобов'язаннями фермерського господарства у разі відсутності в нього іншого майна.

Правовий режим майна фермерського господарства, створеного фізичною особою — підприємцем. Нова редакція Закону України «Про фермерське господарство» установила альтернативну до фермерського господарства із статусом юридичної особи форму — у вигляді реєстрації ФОП. Механізм майнової відокремленості фермерського господарства у такій формі ґрунтовно відрізняється від цього ж господарства із статусом юридичної особи. Адже використання для підприємницької діяльності конструкції ФОП не передбачає відокремлення майна фізичної особи і майна фізичної особи. Виходячи із ч. 1 ст. 52 ЦК України, ФОП відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. У разі, якщо фермерське господарство створюється однією фізичною особою (а згідно зі ст. 50 ЦК України це фізична особа із повною цивільною дієздатністю), то питань щодо правового режиму його майна не виникає. З правової позиції таке створення фермерського господарства

фізична особа оформляє шляхом декларації та подальшої державної реєстрації підприємця. Однак, за ч. 1 ст. 8¹ спеціального Закону, сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи може бути організовано фізичною особою спільно з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства. І, безумовно, тут виникає питання, по-перше, щодо правового режиму майна, яке використовується для ведення сільськогосподарської діяльності, по-друге, щодо договору, який укладається між членами сім'ї, але державну реєстрацію як ФОП проходить лише особа засновника. То чи несуть майнову відповідальність за зобов'язаннями фермерського господарства інші його члени? Видається, що ці питання мали б вирішуватись у договорі між засновником, який реєструє себе як підприємець, та членами його сім'ї. Відповідно до правової позиції Верховного Суду «саме по собі використання земельної ділянки, яка належала члену фермерського господарства на праві особистої приватної власності, для цілей фермерського господарства не змінює правового статусу спірної землі з приватної на спільну сумісну чи спільну часткову власність» [20]. Отже, якщо положення щодо правового режиму майна і земельних ділянок, які використовуються для ведення фермерської діяльності, у договорі відсутні, то вони залишаються на тому самому правовому режимі, який був до створення такого фермерського господарства. Відповідно до ч. 5 ст. 8¹ Закону України «Про фермерське господарство» серед умов договору про створення сімейного фермерського господарства зазначають, зокрема, правовий режим спільного майна членів господарства і порядок розподілу прибутку такого господарства. Однак Закон не дає відповіді про природу цього договору, про те, чи вносять члени сім'ї вклади в спільне майно фермерського господарства і чи несуть майнову відповідальність за його зобов'язаннями, а якщо несуть, то в яких межах.

Відповідно до положень Закону «Про фермерське господарство» спочатку укладається договір між членами сім'ї щодо створення господарства, і в ньому прописують особу, яка стане його головою і реєструватиметься як ФОП. Такий договір за своєю природою нагадує установлений у ст. 1130 ЦК України договір про спільну діяльність, за яким учасники

зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону. У ч. 2 ст. 1131 ЦК України визначаються умови договору про спільну діяльність: координація спільних дій учасників або ведення їхніх спільних справ, правовий статус виділеного для спільної діяльності майна, покриття витрат та збитків учасників, їхня участь у результатах спільних дій та інші умови, які установлюються домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом про окремі види спільної діяльності. Така договірна конструкція можлива до використання як з об'єднанням вкладів учасників, так і без нього. Якщо ж такий договір використовується для здійснення підприємницької діяльності, то учасники відповідають солідарно за спільними зобов'язаннями незалежно від підстав їх виникнення (ч. 2 ст. 1138 ЦК України).

Але застосування такої конструкції договору не вимагає подальшої реєстрації одного із його сторін як ФОП, як це вказано в ст. 1 та ст. 8¹ Закону України «Про фермерське господарство». Видається, що застосування договору про спільну діяльність (як об'єднанням вкладів чи без такого об'єднання) для створення фермерського господарства є вдалим кроком, враховуючи зрозумілість цієї конструкції, її умов, положень щодо можливого правового режиму майна і щодо відповідальності членів такого господарства за його діяльність. Вимога ж щодо реєстрації однієї із сторін договору і як ФОП, зазначена в спеціальному Законі, у разі використання договору про спільну діяльність є дещо нелогічною. Тож форма створення фермерського господарства членами сім'ї з подальшою реєстрацією одного із них як ФОП однозначно потребує законодавчого доопрацювання. Тут варто погодитися із думкою, що у разі створення фермерських господарств без статусу юридичних осіб немає необхідності проводити їх державну реєстрацію як фізичних осіб — підприємців [21, с. 8].

Висновки. Концептуальний підхід законодавця щодо встановлення кількох альтерна-

тивних форм ведення фермерського господарства слід оцінити позитивно, позаяк їх наявність дозволяє потенційним засновникам обрати оптимальнішу форму для їхніх індивідуальних запитів. Водночас очевидно, що чинне законодавство впродовж усього законодавчого становлення регулювання фермерських господарств є стабільним у непослідовності підходів до нього. Зокрема, нормативно не міститься диференціація у правовому режимі майна фермерських господарств із статусом юридичної особи, а також тих, які створюють ФОП. Некоректність урегулювання конструкції статутного капіталу фермерських господарств як одного із базових джерел формування їх майна спричиняє подальші труднощі у здійсненні членами господарств своїх прав, які за природою є корпоративними. Належне застосування у спеціальному Законі конструкцій статутного капіталу і корпоративних прав дозволить забезпечити уникнення наявних у судовій практиці проблем щодо оборотоздатності часток членів фермерських господарств та їх спадкування. Не менше питань викликає на практиці і конструкція фермерських господарств, які створюються ФОП. Поза належним правовим регулюванням опинилися відносини між засновником господарства та його членами, які є водночас членами сім'ї засновника господарства. Очевидно, що така форма ведення фермерського господарства буде ефективнішою у вигляді конструкції простого товариства із об'єднанням вкладів членів товариства.

Перспективи подальших досліджень. Питаннями майнової основи проблеми функціонування фермерських господарств саме як ефективних підприємницьких формувань не вичерпані. Належне правове регулювання правового режиму майна фермерських господарств залежно від їх правового статусу (юридичної особи чи господарства, утвореного ФОП) є фундаментом для подальших наукових досліджень оптимальних правових механізмів охорони та захисту прав членів фермерських господарств.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні» від 28.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-20#Text (дата звернення: 12.07.2024).

2. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 № 2009-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 14. Ст. 186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12#Text> (дата звернення: 12.07.2024).
3. Зеліско А.В. Правовий статус фермерських господарств як юридичних осіб приватного права. *Право України*. 2010. № 5. С. 143–149.
4. Спасибо-Фатєєва І.В. Шлях становлення деяких юридичних осіб в Україні: питання правового статусу та наслідки суперечливого регулювання. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Вінниця, 24 трав. 2024 р.). Вінниця; Харків: нац. ун-т внутр. справ, 2024. С. 89–94.
5. Єрмоленко В.М. Правовий режим майна фермерського господарства. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 12. С. 65–69.
6. Господарський кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. В.М. Коссака. Київ: Алерта, 2010. 672 с.
7. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.
8. Зеліско А.В. Фермерське господарство як суб'єкт корпоративних відносин. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (25–26 верес. 2009 р.). Івано-Франківськ: Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. С. 92–96.
9. Спасибо-Фатєєва І.В. Правовий аспект корпоративної власності. *Корпоративне управління* / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2007. С. 243–270.
10. Васильєва В.А. Проблеми розвитку корпоративного права. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 135–145.
11. Спасибо-Фатєєва І.В. Цивілістика: на шляху формування доктрин: вибр. наук. пр. Харків: Золоті сторінки, 2012. 696 с.
12. Єрмоленко В.М. Правовий режим майна фермерського господарства. *Фермерські господарства як учасники цивільних та земельних правовідносин* / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2022. С. 83–110.
13. Янкова О.С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Донецьк, 2000. 20 с.
14. Рішення Черняхівського районного суду Житомирської області від 20.07.2023 по справі № 293/261/23. URL: <https://opendatabot.ua/court/112332523-317a49e472415278379d5c3e8ad92fe2> (дата звернення: 12.07.2024).
15. Кравчук В.М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ: Істина, 2005. 720 с.
16. Уркевич В. Окремі правові питання створення фермерських господарств. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 160–162.
17. Постанова Великої палати Верховного Суду від 18.02.2020 № 918/335/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/home/search/1336> (дата звернення: 12.07.2024).
18. Рішення Господарського суду Миколаївської області від 10.08.2016 у справі № 915/728/16 про визначення часток членів ФГ у складеному капіталі. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 12.07.2024).
19. Зеліско А.В. Розмежування об'єктів права власності фермерського господарства та його засновників (членів): питання відповідності доктрини та практики. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)*: матеріали міжнар. наук.-практич. конф. (м. Київ, 3 жовт. 2013 р.): у 2 т. Київ: Білоцерківдрук, 2013. Т. 1. С. 324–329.
20. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 02.06.2021 № 372/1075/19. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/5086> (дата звернення: 12.07.2024).
21. Попко Ю.Я. Правовий статус сільськогосподарських юридичних осіб за цивільним законодавством України: дис. ... д-ра філософії в галузі права. Львів, 2022. 179 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4786/1/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%9F%D0%9E%D0%9F%D0%9A%D0%9E%20%D0%AE..pdf> (дата звернення: 12.07.2024).

Надійшла 15.07.2024

REFERENCES

1. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Yevropeiskoiu komisiieiu pro finansuvannia zahodu «Pidtrymka EU dlia rozvytku silskoho hospodarstva ta malykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini» vid 28.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-20#Text [in Ukrainian].
2. Pro selianske (fermerske) hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2009-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. No. 14. St. 186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12#Text> [in Ukrainian].
3. Zelisko A. V. Pravovy status fermerskykh hospodarstv yak uirydychnykh osib pryvatnoho prava. *Pravo Ukrainy*. 2010. No. 5. P. 143-149 [in Ukrainian].
4. Spasybo-Fatieieva I.V. Shliakh stanovlennia deiakykh uirydychnykh osib v Ukraini: pytannia pravovoho status ta naslidyky superechlyvoho rehuliuвання. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu*: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt.

- konf., prysviach. 99-i richnytsi vid dnia narodzhennia O.A. Pushkina (m. Vinnytsia, 24 trav. 2024 r.). Vinnytsia; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, 2024. P. 89-94 [in Ukrainian].
5. Yermolenko V.M. Pavovy rezhyim maina fermerskoho hospodarstva. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2005. No. 12. P. 65-69 [in Ukrainian].
 6. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: naukovy-praktychnyi komentar / za red. V.M. Kossaka. Kyiv: Alerta, 2010. 672 p. [in Ukrainian].
 7. Kuchrenko I.M. Orhanizatsiino-pravovi formy yurydychnykh osib pryvatnoho prava. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2004. 328 p. [in Ukrainian].
 8. Zelisko A.V. Fermerske hospodarstvo yak subiekt korporatyvnykh vidnosyn. *Vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання korporatyvnykh vidnosyn v suchasnykh umovakh* material Vseukr. nauk.-prakt. seminaru (25—26 veres. 2009 r.). Ivano-Frankivsk: Yuryd. in-t Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka, 2010. P. 92-96 [in Ukrainian].
 9. Spasybo-Fatieieva I.V. Pravovy aspekt korporatyvnoi vlasnosti. *Korporatyvne upravlinnia* / za red. I. Spasybo-Fatieievoyi. Kharkiv: Pravo, 2007. P. 243-270 [in Ukrainian].
 10. Vasyliieva V.A. Problemy rozvytku korporatyvnoho prava. *Pryvatne pravo*. 2013. № 1. P. 135-145 [in Ukrainian].
 11. Spasybo-Fatieieva I.V. Tsyvilytika: na shliakhu formuvannia doktryn: vybr. nauk. pr. Kharkiv: Zoloti storinky, 2012. 696 p. [in Ukrainian].
 12. Yermolenko V.M. Pavovy rezhyim maina fermerskoho hospodarstva. *Fermerski hospodarstva yak uchasnyky tsyvilnykh ta zemelnykh pravovidnosyn* / za red. I. Spasybo-Fatieievoyi. Kharkiv: EKUS, 2022. P. 83-110 [in Ukrainian].
 13. Yankova O.S. Pravove rehuliuвання statutnoho fondu komertsiiykh orhanizatsii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Donetsk, 2000. 20 p. [in Ukrainian].
 14. Rishennia Cherniakhivskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 20.07.2023 po spravi No. 293/261/23. URL: <https://opendatabot.ua/court/112332523-317a49e472415278379d5c3e8ad92fe2> [in Ukrainian].
 15. Kravchuk V.M. Korporatyvne pravo: naukovy-praktychnyi komentar zakonodavstva i sudovoi praktyky. Kyiv: Istyna, 2005. 720 p. [in Ukrainian].
 16. Urkevych V. Okremi pravovi pytannia stvorennia fermerskykh hospodarstv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2011. No. 3. P. 160-162 [in Ukrainian].
 17. Postanova Velykoi palaty Verkhovnoho Sudu vid 18.02.2020 No. 918/335/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/home/search/1336> [in Ukrainian].
 18. Rishennia Hospodarskoho sudu Mykolaiivskoi oblasti vid 10.08.2016 u spravi No. 915/728/16 pro vyznachennia chastok chleniv FH u skladenomu kapitali. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> [in Ukrainian].
 19. Zelisko A.V. Rozmezhuвання obiektiv prava vlasnosti fermerskoho hospodarstva ta yoho zasnovnykiv: pytannia vidpovidnosti doktryny i prartyky. *Aktualni problem tsyvilnoho, simeinoho ta mizhnarodnoho prava (Matvieievski tsyvilistychni chytannia): materialy mizhnar. nauk.-praktych. konf. (m. Kyiv, 3 zhovt. 2013 r.): y 2 t.* Kyiv: Bilotserkivdruk, 2013. T. 1. P. 324-329 [in Ukrainian].
 20. Postanova Kasatsynoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho sudu vid 02.06.2021 No. 372/1075/19. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/5086> [in Ukrainian].
 21. Popko Y.Y. Pravovy status silskohospodarskykh yurydychnykh osib za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy: dys. ... d-ra filosofii v haluzi prava. Lviv, 2022. 179 p. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4786/1/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%9F%D0%9E%D0%9F%D0%9A%D0%9E%20%D0%AE.pdf> [in Ukrainian].

Received 15.07.2024

Alla ZELISKO,
Senior Research Fellow, Academician F.H. Burchak Scientific Research
Institute of Private Law and Entrepreneurship
of the NALS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1899-407X>

LEGAL REGIME OF FARM PROPERTY AS AN EFFECTIVE FORM OF AGRICULTURAL ACTIVITY IN THE CURRENT CRISIS CONDITIONS

The article focuses on the legal aspects of farms' activities related to the issue of their property separation. The author successfully emphasises the entrepreneurial legal nature of farms, and therefore the property basis of their activities is the key to their efficiency and achievement of the goal of generating profits for distribution among the members of the farm. It is the issues related to the property basis of farms that are at the heart of the qualitative legal regulation of the exercise of their rights and obligations by their members.

The article traces the historical background of the existing problems and legal approaches to the legal regime of farm property. The author emphasises that it is precisely the legislative deformations on this issue that have led to the existing inaccuracies in the current state of legal regulation of farms. Various changes in approaches to the possible forms

of activity of farms, which have gone through a difficult path of evolution from joint activity to a legal entity and a farm established by an individual entrepreneur, have not contributed to solving these problems.

The article notes that the existence of two structures of farms: a legal entity and an individual entrepreneur determines the need to differentiate the legal regime of their property. After all, a legal entity requires separation of property from its founders, while the construction of an individual entrepreneur does not. The canons of civil law regarding the division of liability between a legal entity and its members (founders), as well as the separation of their property, are not properly reflected in the current version of the Law “On Farming”, despite the fact that they are constitutive differences between the functioning of a farm in the form of a legal entity or an individual entrepreneur.

The author states that the current provisions of the special legislative act do not provide for any distinctive provisions related to the activities of farms - legal entities and farms established by an individual entrepreneur. And these differences are based on the criterion of property separation of the farm and its founder or members.

The article notes that the law does not distinguish between the legal regime of property of farms with the status of a legal entity and those established by an individual entrepreneur. Incorrect regulation of the structure of the authorised capital of farms as one of the basic sources of their property causes further difficulties in the exercise by members of farms of their rights, which are corporate in nature. In practice, the structure of farms established by individual entrepreneurs also raises questions. The relations between the founder of the farm and its members are not properly regulated. It is concluded that this form of farming will be more effective in the form of a simple partnership with the pooling of contributions of the members of the partnership.

Keywords: *legal entity, farm, legal regime of property, corporate legal relations, business entity, statutory capital, corporate rights.*